

Raport z Papui Zachodniej 2022 – 5

28 stycznia 2023

Przegląd wiadomości dotyczący wydarzeń w Papui Zachodniej z drugiej połowy 2022 roku kończymy informacjami o tych, którzy odeszli...

FILEP KARMA

1 listopad 2022 roku Papuę Zachodnią obudziła wiadomość o tragicznej śmierci Filepa Karmy. Jego ciało znaleziono na plaży Base G w dystrykcie Północna Jayapura. „Najważniejsze pytanie brzmi: Jak umarł Filep? Wiemy, że utonął podczas nurkowania mimo, że jest wykwalifikowanym nurkiem. Wiemy, że w chwili śmierci było z nim czterech Indonezyjczyków, ale nie wiemy czy którykolwiek z nich złożył zeznania” – napisał Benny Wenda, Tymczasowy Prezydent Papui Zachodniej z ramienia ULMWP, który podkreślił w nocy kondolencyjnej, że F. Karma pełnił funkcję ministra ds. Indonezji i Azji w strukturach ULMWP.

Filep Karma, będąc synem urzędnika, który pracował w strukturach państwa indonezyjskiego także wstąpił do indonezyjskiej służby biurokratycznej. Jako urzędnik służby cywilnej rychło jednak zorientował się w jaki sposób Indonezyjscy notable traktują Papuasów. Zrezygnował z wygodnego życia i zaangażował się w walkę o przywrócenie godności Papuasów i prawa do samostanowienia Papui Zachodniej.

W 1998 roku Filep Karma zainicjował demonstrację na Wyspie Biak. Kiedy setki Zachodnich Papuasów zebrało się pod wieżą ciśnień w lipcu tamtego roku, domagając się niepodległości dla Papui Zachodniej po trzech dekadach indonezyjskiej okupacji, spotkali się z niewspółmierną reakcją indonezyjskich sił bezpieczeństwa. Żołnierze spadli na obóz demonstrantów o świcie. Rozpoczęła się brutalna pacyfikacja: oddano liczne strzały przy wykorzystaniu ostrej amunicji, bito, krępowano i torturowano uczestników zgromadzenia i okolicznych mieszkańców. Na lądzie zginęło przynajmniej kilkanaście osób, lecz najkrwawsza faza operacji rozpoczęła się w porcie gdzie stłoczono i torturowano setki osób. Ponad sto spośród nich załadowano następnie na indonezyjskie okręty wojenne i zamordowano na otwartym morzu ciała wrzucając do wody. Przed śmiercią kobiety były gwałcone na pokładach statków, ofiarom amputowano kończyny i inne części ciała, niektórych związanych wrzucano do wody.

Filep Karma, który przeżył te tragiczne wydarzenia sam został skazany na 6,5 roku więzienia, lecz dzięki sprzyjającemu klimatowi Papuaskiej Wiosny wolność odzyskał już w listopadzie 1999 roku po odbyciu niespełna półtora roku kary. Działacz niepodległościowy został aresztowany ponownie w 2004 roku po tym jak poprowadził pokojową demonstrację podczas, której domagano się niepodległości Papui Zachodniej i podniesiono

niepodległościową flagę Papui. Zatrzymany przez indonezyjskie służby i oskarżony o działalność wywrotową, usłyszał wyrok 15 lat pozbawienia wolności.

Filepowi Karma proponowano wcześniejsze uwolnienie, ale za każdym razem odmawiał, nie chcąc opuścić więzienia na drodze specjalnej amnestii. Zamiast tego wzywał indonezyjski rząd aby przeprosił Zachodnich Papuasów za przemoc, dyskryminację i morderstwa. Amnesty International uznało Karmę za więźnia sumienia, a Organizacja Narodów Zjednoczonych określiła jego zatrzymanie i uwięzienie jako „arbitralne”. Jego osoba urosła do rangi symbolu, czego odzwierciedleniem stała się nominacja do Pokojowej Nagrody Nobla. Karma pouczał jednak obrońców praw człowieka i działaczy niepodległościowych, aby nie poświęcali mu tak wiele uwagi, ponieważ równolegle z nim przebywa w więzieniach dziesiątki innych działaczy niepodległościowych, zatrzymanych za poglądy polityczne lub realizacje własnych praw obywatelskich. Ostatecznie Filep Karma wyszedł z więzienia 19 listopada 2015 roku.

Markus Haluk, dyrektor wykonawczy Zjednoczonego Ruchu Wyzwolenia Papui Zachodniej (ULMWP), powiedział, że śmierć Filepa jest wielką stratą dla narodu papuaskiego. „Filep Karma był jednym z tych, którzy wytrwali w walce o wyzwolenie Papui. Jego życie było poświęcone narodowi i ludowi Papui” – puentował Haluk dodając, że Karma był nawet gotów żyć w więzieniu za walkę o niepodległość Papui”. Sebby Sambom, rzecznik Armii Narodowego Wyzwolenia Papui Zachodniej (TPN-PB) w wydanym oświadczeniu stwierdził, że „Filep Karma jest jednym z przywódców niezależnej Papui. Szanujemy go i uznajemy. Jest postacią, która powinna stanowić przykład oraz wzór do naśladowania dla rdzennych Papuasów, a zwłaszcza dla tych, którzy pracują dla rządu Indonezji, jako urzędnicy państwowi”. W oczach rzecznika TPN-PB Karma wykazał się odwagą; posiadał serce i duszę wspierającą niezależność Papui i gotową dla tej idei wszystko zaryzykować .

Usman Hamid, dyrektor wykonawczy Amnesty International

Indonesia, wezwał do przeprowadzenia dochodzenia w sprawie śmierci, „ponieważ wielu aktywistów, którzy wypowiadali się na temat Papui, stało się do tej pory celem przemocy”. Zbliżone stanowisko przyjął Benny Wenda, Tymczasowy Prezydent Papui Zachodniej z ramienia ULMWP, który podniósł wielkie pytanie: „Jak umarł Filep? Wiemy, że zginął podczas surfowania, chociaż był doświadczonym nurkiem. [...] Wiemy też, że Indonezja systematycznie eliminuje Zachodnich Papuasów walczących z indonezyjską okupacją”. Wzywając do zachowania dystansu wobec oficjalnych indonezyjskich narracji Benny Wenda opisywał Karmę jako „wspaniałego przywódcę”, który dla Zachodnich Papuasów był „odpowiednikiem Mahatmy Gandhiego, Nelsona Mandeli i Martina Luthera Kinga”.

Po odnalezieniu ciała Karmy napięcie w Papui Zachodniej rosło z godziny na godzinę. W wielu miejscach Jayapury zaczęły formować się marsze piesze oraz kawalkady jednośladów, grupujące ludzi chcących uczcić śmierć lidera protestów z 1998 roku. Napięcie było tym bardziej wyczuwalne, że dla wielu wciąż wisiało w powietrzu pytanie czy padł on ofiarą nieszczęśliwego wypadku – utonięcia podczas nurkowania – czy też zabójstwa politycznego. Przy wszystkich wątpliwościach pojawiających się w przestrzeni publicznej głos zabrała Audrey Karma, córka zmarłego, która powiedziała, że jej ojciec zmarł w wyniku utonięcia. Kobieta, która była w szpitalu Bhayangkara, rozmawiała z lekarzami i miała okazję zapoznać się z sekcją zwłok, powiedziała, że dla niej jest jasne, że ojciec zmarł z powodu utonięcia. Wobec tej konkluzji Audrey Karma w wystąpieniu przed budynkiem szpitala zaznaczyła, że nie ma powodów, aby wierzyć w jakiekolwiek oszustwa i plotki. Filep zmarł według jej przekonania w wyniku „nieszczęśliwego wypadku”, więc jak apelowała „nie ma potrzeby stosowania przemocy i generowania problemów, takich jak demonstracje i masowe zgromadzenia”.

Na cmentarz Waena w Jayapurze – Port Numbay odprowadziły Filepa Karmę dziesiątki tysięcy Zachodnich Papuasów.

Mieszkańcy eskortowali ciało wielkiego przywódcy ruchu niepodległościowego Papui Zachodniej do miejsca jego spoczynku. Konwój żałobników poruszał się pieszo i pojazdami. Towarzyszyły im flagi niepodległościowe Papui Zachodniej za które Filep Karma poświęcił swoje zdrowie, życie i wolność. Wśród mówców żegnających Filepa Karmę znaleźli się m.in. jego córka, Markus Haluk oraz Surya Anta Ginting z FRI-West Papua. Indonezyjska policja nie zamierzała jednak dawać wytchnienia demonstrantom. Victor Mackbon, lokalny dowódca policyjny przeddzień pogrzebu zarzekał się w świetle dziennikarskich fleszy, że „przypomniał demonstrantom, że nie powinno być żadnych symboli ani flag niepodległościowych podczas pogrzebu”, a jeśli stanie się inaczej podległe mu służby „podejmą rygorystyczne działania”.

LEONIE TANGGAHMA

Na początku października 2022 roku Zachodni Papuasi i zachodniopapuaska diaspora za granicą zostali zaskoczeni wiadomością o nagłej śmierci Leonie Tanggahma, zasłużonej działaczki na rzecz praw człowieka, prawa i sprawiedliwości, a także uzyskania niepodległości przez Papuę Zachodnią. Leonie Tanggahma była córką Bernarda Tanggahmy, ministra spraw zagranicznych Republiki Papui Zachodniej na wygnaniu, Republiki, która została jednostronnie proklamowana przez Ruch Wolnej Papui (OPM) w latach 1960.

Leonie Tanggahma pełniła funkcję oficera łącznikowego organizacji pozarządowej ELSHAM, która regularnie reprezentowała sprawy papuaskie na forach ONZ, takich jak Grupa Robocza ds. Rdzennej Ludności, Komisja Praw Człowieka (obecnie „Rada Praw Człowieka”), a także w jej podkomisjach. W lipcu 2011 roku Papuaska Sieć Pokoju (JDP) wyznaczyła ją na negocjatorkę wraz z pięcioma innymi Papuasami żyjącymi na wygnaniu, by wzięła udział w rozmowach na które rzekomo był wtedy gotowy rząd indonezyjski.

W związku z koniecznością utworzenia zjednoczonego frontu politycznego na forach regionalnych i międzynarodowych, w grudniu 2014 roku Leonie Tanggahma została powołana na członka komitetu wykonawczego Zjednoczonego Ruchu Wyzwolenia Papui Zachodniej (ULMWP). Pełniła tę funkcję przez kolejne trzy lata.

O niezwykłych talentach Leonie Tanggahma zaświadcza papuaski prawnik Yan Christian Warinussy, który poinformował, że papuaska działaczka zmarła, w piątek 7 października 2022 roku w holenderskiej Hadze. Jego zdaniem L. Tanggahma znała „kilka języków i była w stanie porozumieć się z każdym”. „Przed śmiercią natomiast była jedyną Papuaską pracującą w personelu Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w Hadze” – powiedział. Markus Haluk, dyrektor wykonawczy ULMWP w nocy

pośmiertnej zaznaczył, że Leonie Tanggahma była wspaniałą wojowniczką, wywołującą niesamowite wrażenie z powodu swoich zdolności językowych: „Jesteśmy zszokowani wiadomością o Twojej śmierci [...] Lud Papuaski za Tobą tęskni”. Kondolencje w imieniu Komitetu Narodowego Papui Zachodniej (KNPB) złożył również Ones Suhuniap.

JACOB PRAI (1933-2022)

Pod koniec maja 2022 roku w szwedzkim mieście Malmö zmarł Jacob Prai, jeden z pierwszych historycznych przywódców Papui Zachodniej, którzy stanęli na czele zbrojnego oporu wobec indonezyjskiej okupacji Papui Zachodniej. Jacob Prai od samego początku zderzył się z indonezyjską rzeczywistością kolonialną i jako młody student miał wpływ na założenie i rozwój Ruchu Wolnej Papui ((Organisasi Papua Merdeka – OPM) w 1965 roku. Odpowiadał także za kontakty organizacji ze studentami w prowincji Sukarnopura (Jayapura).

W 1971 roku po zawarciu sojuszu z Sethem Y. Rumkorem, Jacob Prai stał się jednym z kluczowych przywódców odpowiedzialnych za sformowanie Armii Narodowego Wyzwolenia Papui Zachodniej (TPN-PB) i proklamowanie Republiki Papui Zachodniej (1 VII 1971). Była to bezpośrednia odpowiedź na przeprowadzenie przez władze Indonezji oszukańczego Aktu Wolnego Wyboru, w sposób

bezrefleksyjny zatwierdzonego przez Zgromadzenie Ogólne ONZ.

Chociaż na długi czas drogi Praia i Rumkorema rozeszły się, to oboje wciąż służyli sprawie papuaskiej. Jacob Prai był jedną z nielicznych osób, które w dobie krwawych operacji indonezyjskiego wojska w górskich rejonach Papui Zachodniej (1976-1978) raportowały światu zewnętrznemu o przewidywalnej skali ofiar tych działań. Podobnie jak wielu kluczowych bojowników w tamtym czasie Jacob Prai został zmuszony do ucieczki z Papui Zachodniej i kontynuowania działalności za granicą. W latach 1985-1998 wraz z Johnem Otto Ondawame sformował jedną z głośniejszych papuaskich grup dyplomatycznych za granicą. Sam Prai początkowo zagrożony nawet deportacją z Papui Nowej Gwinei do Indonezji, osiadł ostatecznie w Szwecji, skąd próbował oddziaływać na środowisko międzynarodowe poprzez biuro Ruchu Wolnej Papui.

Jacob Prai udzielił osobistego poparcia Zjednoczonemu Ruchowi Wyzwolenia Papui Zachodniej (ULMWP) jako parasolowej organizacji reprezentującej niepodległościowe aspiracje Papuasów, postrzegając ją jako platformę, która może skutecznie kontynuować misję, rozpoczętą przez jego pokolenie. W nocy kondolencyjnej po śmierci Praia, Benny Wenda, Tymczasowy Prezydent Papui Zachodniej z ramienia ULMWP napisał: „To był dla mnie wielki zaszczyt, że Prai udzielił ULMWP własnego błogosławieństwa i powierzył nam realizację misji nad którą pracował przez całe życie. Jedność Papui Zachodniej była dla niego bardzo ważna. Poprzez własne oddanie wojskowemu i politycznemu wymiarowi naszej walki o wolność, położył podwaliny pod wolną Papuę Zachodnią. [...] Kiedy opłakujemy jego odejście, pamięć o nim inspiruje nas wszystkich, a w szczególności członków Armii Papui Zachodniej (WPA), żyjących tak jak on, jako partyzanci w dżungli. Nowe pokolenia będą kontynuowały jego misję: w buszu, miastach, w obozach dla uchodźców, a także na wygnaniu. Zachodni Papuasi na całym świecie będą czcili jego pamięć, kontynuując walkę”.

JOHANES KAPRIMI JAMBUANI

We wtorek 30 sierpnia 2022 roku zmarł Johanes Kaprimi Jambuani, weteran zachodniopapuaskiego ruchu niepodległościowego, znany również jako „pierwszy snajper z Kebar”. Życie i świadectwo J.K. Jambuaniego stanowi skałę w której wyrzyło się doświadczenie wszystkich pokoleń Papuasów, którzy przeżyli inwazję i trwającą od ponad pół wieku indonezyjską okupację Zachodniej Nowej Gwinei.

Johanes Jambuani w schyłkowym okresie obecności holenderskiej w Papui Zachodniej pełnił funkcję inspektora policji (1959-1962) i jako członek papuaskich brygad policji obserwował nadużycia i łamanie prawa, jakie towarzyszyły indonezyjskiemu wkroczeniu do Nowej Gwinei. W latach 1965-1971 wraz z Permanesem „Ferry” Awomem prowadził konsekwentną walkę o niepodległość z indonezyjskimi siłami okupacyjnymi.

Przededniu historycznego ataku na siedzibę indonezyjskiego wojska w Arfai, w regionie Manokwari, Jambuani stał na czele oddziału Ruchu Wolnej Papui w dystrykcie Kebar stacjonującego niedaleko wioski Injai. To właśnie tam Jambuani miał poprowadzić 28 lipca synchroniczny atak na stanowisko indonezyjskich sił bezpieczeństwa. Stało się jednak inaczej. Według lokalnego podania, aktywność papuaskich partyzantów w Kebar została zauważona, prawdopodobnie przez miejscowego katechetę pochodzenia niepapuaskiego, który próbował za pośrednictwem noty pisemnej poinformować stronę indonezyjską o planowanym ataku. Treść pisma powierzonego papuaskim uczniom w niepozornej przesyłce, dotarła do miejscowych mieszkańców, którzy uprzedzili partyzantów, że ich obecność została zdemaskowana i może być znana siłom okupanta. Ujawnienie delatorskiego donosu zanim dotarł on do posterunku indonezyjskiego skłoniło J.K. Jambuaniego i jego towarzyszy do przeprowadzenia ataku wyprzedzającego.

Do pamiętnego ataku na indonezyjski posterunek w Kebar doszło 26 lipca 1965 roku. Oddział OPM pod dowództwem Jambuaniego w sile 408 osób (pochodzących z Ajamaru, Karon i Kebar) zaatakował od północy. W trakcie uderzenia zginęło 45

żołnierzy i urzędników indonezyjskich. Wśród poległych znalazł się strażnik pocztowy, który padł ofiarą pierwszego, celnego strzału oddanego przez Johanesa K. Jambuaniego. Po serii ataków, włącznie z głównym uderzeniem w Arfai, dystrykt Kebar stał się miejscem walki między siłami papuaskimi a indonezyjskimi. W trakcie indonezyjskich operacji wojskowych dochodziło do licznych aresztowań, pobić, tortur i arbitralnych egzekucji.

Johanes Kaprimi Jambuani i jego towarzysze złożyli broń w 1971 roku, w momencie kiedy wydawało się, że po zatwierdzeniu Aktu Wolnego Wyboru, wszystkie siły na świecie sprzysięgły się przeciwko Papui Zachodniej. Indonezyjczycy doceniali operacyjne przygotowanie Jambuaniego i wychodząc z założenia, że „lepiej mieć walecznego kazuara we własnym ogrodzie, niż naprzeciw siebie” chętnie widzieliby go w służbie mundurowej na rzecz Indonezji. Jambuani odrzucał jednak długoterminowe skoligacenie się z administracją okupanta. W 1984 roku on i jego koledzy uczestniczyli w utworzeniu grupy taktycznej Sonek 84, dowodzonej przez majora Marthena Luthera Prawara, która miała zaatakować i zająć Jayapurę w powstaniu planowanym na 1984 roku. Powstanie zakończyło się niepowodzeniem, a sam Jambuani zbiegł do Papui Nowej Gwinei korzystając ze statusu azylanta.

Bojownik z Kebar pozostawał na uchodźctwie w PNG przez kolejne 17 lat. Zdecydował się wrócić do swojego rodzinnego miasta w okresie „Papuaskiej Wiosny”, za czasów prezydentury Abdurrahmana Wahida, kiedy do Papui powrócili liczni uchodźcy, wspierani przez program Wysokiego Komisarza ONZ ds. uchodźców (UNHCR). Jambuani żywił nadzieje, że odwilż charakterystyczna dla czasów Papuaskiej Wiosny pozwoli przeorientować dotychczasową walkę, skoncentrowaną na przemocy na tor konstruktywnego dialogu toczzonego w atmosferze sprawiedliwości, pokoju i demokracji.

Wiele z tych nadziei okazała się płonna, lecz Jambuani pozostawał aktywny w budowaniu świadomości politycznej

młodsze pokolenia w Kebar i Manokwari. Kilukrotnie uczestniczył w Forum Rdzennej Ludności w Genewie. Pomimo choroby, poruszający się na wózku inwalidzkim przy pomocy asystenta, był obecny także w Nowym Jorku w 2016 roku. Constantinopel Ruhukail, zachodniopapuaski działacz społeczny, kulturalny i polityczny, przebywający w Port Moresby, komentując wiadomość o śmierci Johanesa Kaprimiego Jambuaniego powiedział, że był on wspaniałą osobą, biegle władającą językiem holenderskim, a ponadto „był snajperem szanowanym przez wroga, walczącym w lasach w regionie Ptasiej Głowy, od Kebar do Ayawasi oraz od północnej części Sausapor i Amberbaken.

ORIGENES HOKUJOKU

Zmarł bezpośredni świadek złamania prawa międzynarodowego w 1969 roku.

Jak poinformowali przedstawiciele społeczności zachodniopapuaskiej w Niderlandach zmarł ojciec Origenes Hokuju.

Hokuju jeszcze w okresie kolonizacji holenderskiej został zauważony jako młody, utalentowany człowiek i otrzymał możliwość nauki w Niderlandach. Później w 1969 roku podczas okupacji indonezyjskiej Origenes Hokuju stał się świadkiem oszukańczego „Aktu Wolnego Wyboru” za pośrednictwem, którego Indonezyjczycy próbowali uwiarygodnić swoje prawo do rządzenia Papuą Zachodnią.

Sam Ori Hokuju znalazł się wśród 1025 osób, które zostały wybrane przez indonezyjskich administratorów na tzw. „elektorów” zgromadzonych w ośmiu różnych lokalizacjach. Ludzie ci zostali poddani presji by w kabaretowym zgromadzeniu publicznym zagłosować za włączeniem Papui Zachodniej w skład państwa indonezyjskiego.

Origenes Hokuju, który został wytypowany do udziału w zgromadzeniu w Jayapurze opisał od kuchni swoje pranie mózgu

jakim byli przez tygodnie poddawani ludzie mający poprzec władzę indonezyjską. W wywiadzie dla niderlandzkiego Algemeen Dagblad w 1988 roku opowiedział m.in. o zaangażowaniu Aliego Murtopo w Akt Wolnego Wyboru:

„Tak jak w przypadku wszystkich innych spotkań, członkowie zgromadzenia spędzili kilka tygodni przed tym dniem pod eskortą władz oraz w izolacji od reszty społeczności. Niektórzy członkowie zgromadzenia twierdzili, że podczas tego okresu byli zastraszani i korumpowani przez generała brygady, Ali Murtopo, dowódcę armii OPSUS (sekcji sił specjalnych). Murtopo został wybrany przez prezydenta Suharto, aby udał się do Irianu Zachodniego wraz z zespołem studentów, żołnierzy i nauczycieli w celu formalnego opracowania kampanii „serc i umysłów” i „zapewnienia sukcesu” Aktu. Według wielebnego Hokuju, który był członkiem zgromadzenia w Jayapura, Murtopo ostrzegł ich, że Indonezja jest wielką potęgą militarną i nie toleruje różnicy zdań. Jeśli Papuasi chcieliby własnego kraju – ironicznie sugerował im – to mogli zapytać Amerykanów o kawałek księżyca. Hokuju opisał też jak Papuasi, wybrani aby przemawiać na spotkaniu, otrzymali dokładne instrukcje na temat tego, co mają powiedzieć, po czym zostali zmuszeni przez Indonezyjczyków do wykonania prób swych przemówień”.

JULIANUS SAPOPIER

Z Niderlandów dotarła smutna informacja o śmierci Julianus Sapiopera. Sapopier należał do pokolenia, które było świadkiem „złamania obietnicy” o rychłej niepodległości Papui Zachodniej oraz inwazji wojsk indonezyjskich. Począwszy od lat 1960 był zaangażowany w działalność na rzecz wolności Papui Zachodniej z odwagą biorąc udział w demonstracjach i podnosząc flagę Papui Zachodniej. W 1969 roku został zatrzymany za udział w proteście przeciwko Aktowi Wolnego Wyboru (PEPERA).

W połowie lat 1970 dołączył do Ruchu Wolnej Papui (OPM). Zanim Sapioper został zmuszony do ucieczki z Papui Zachodniej był aresztowany przez indonezyjskie służby przynajmniej 15 razy. W

przynajmniej dziewięciu więzieniach Sapioper był torturowany. Indonezyjscy śledczy podczas jednej z kazi wypalili na jego ramieniu flagę Papui Zachodniej za pomocą papierosów i kwasu.

YUNUS JONAH WONDA

Rada Papui Zachodniej będąca organem Tymczasowego Rządu Papui Zachodniej ogłosiła narodowe kondolencje narodu Papui Zachodniej i całego melanezyjskiego ludu w Papui Zachodniej ku pamięci Yunusa Jonaha Wendy, zmarłego przewodniczącego Narodowej Rady Wyzwolenia Papui Zachodniej (WPNCL).

Yona Wonda zmarł w szpitalu publicznym Dian Harapan w Waena Jayapura, w poniedziałek 10 października 2022 roku. Słowa szacunku i pamięci dla Yona Wendy wyraził Buchtar Tabuni, przewodniczący Rady Papui Zachodniej: „Spoczywaj w pokoju z wojownikami naszego narodu, którzy poprzedzili nas w zaświatach”.

Głęboki smutek wobec odejścia Yunusa Jonaha Wondy wyraził Daniel Randongkir, jego towarzysz broni, który wspomina, że rozpoczął on walkę jeszcze w czasach szkoły średniej. Już w 1989 roku Y. J Wonda zmobilizował uczniów w Abepura do obchodów Proklamacji Republiki Zachodniej Melanezji, a 18 marca 1996 roku zorganizował demonstracje domagając się pociągnięcia państwa indonezyjskiego do odpowiedzialności za śmierć Thomasa Wanggaia. Na terenie Abepury wybuchły wówczas zamieszki, a Yunus Wonda pomógł ludziom, którzy chcieli wtedy uciec przed represjami do Papui Nowej Gwinei.

Autorstwo: Damian Żuchowski, Rafał Szyborski

Źródła: WolneMedia.net, Free West Papua Campaign Poland, „Latarnik Papuaski”, „Krew Papuasów”

ŹRÓDŁOGRAFIA

1.

<https://www.medcom.id/english/national/ybDDp8mb-indonesian-mil>

itary-commander-receives-australian-honour

2.

<https://www.ulmwp.org/interim-president-brutal-killing-of-four-west-papuans-is-a-reminder-of-the-reality-of-indonesian-colonialism>

3.

<https://westpapuanews.org/egianus-kogoya-4-korban-mutilasi-di-timika-bukan-anggota-tpnpb>

4.

<https://www.voaindonesia.com/a/keluarga-tepis-dugaan-korban-mutilasi-papua-simpatisan-tpnpb-/6736183.html>

5.

<https://en.jubi.id/timika-murder-family-of-victims-search-bodies-without-help-from-police/>

6.

<https://www.gatra.com/news-551928-hukum-tewas-dalam-transaksi-senjata-panglima-tpnpb-egianus-kogoya-tolak-akui-korban-mutilasi-anggotanya.html>

7.

<http://www.pustakapapua.com/2021/12/pengetahuan-astronomi-suku-biak.html>

8.

<https://www.ulmwp.org/interim-president-mass-displacements-occurring-in-every-corner-of-west-papua>

9.

<https://jubi.id/tanah-papua/2022/jonah-wenda-organisator-sejati-dan-tokoh-wpncl-itu-telah-pergi-untuk-selamanya/>

10.

<https://wolnemedi.net/polski-wiezien-polityczny-w-indonezji-historia-kryminalizacji/>

11.

<https://www.ulmwp.org/news-eight-countries-criticise-indonesian-human-rights-abuses-at-upr>

12.

<https://www.salon24.pl/u/olenkawagner/1035557,polak-uwieziony-w-indonezji-czyli-sprawa-jakoba-skrzypskiego>

13.

<http://fotyga.pl/2019/10/parlament-europejski-wezwal-do-uwolnienia-skazanego-w-indonezji-polaka/>

14.

<https://www.ulmwp.org/interim-president-west-papua-mourns-the-loss-of-julianus-sapioper>

15.

<https://suarapapua.com/2022/11/14/ulmwp-mrp-dgp-dan-komnas-ham-ri-tandatangi-mou-jeda-kemanusiaan-di-papua/>

16.

<https://suarapapua.com/2022/12/10/indonesia-tidak-mampu-jamin-hak-keberlangsungan-hidup-orang-asli-papua/>

17.

<https://suarapapua.com/2022/09/12/ditjen-imigrasi-cegah-gubernur-papua-ke-luar-negeri-selama-enam-bulan/>

18.

<https://jubi.id/polhukam/2022/diadang-polisi-massa-dari-sentani-bacakan-dukungan-bagi-gubernur-papua-di-batas-kota-jayapura/>

19.

<https://suarapapua.com/2022/11/16/aksi-mahasiswa-papua-bali-tolak-ktt-g20-direpresi-ormas-reaksioner/>

20.

<https://normshedpapua.com/saya-sampaikan-belasungkawa-atau-turut-berduka-atas-wafatnya-kpk-di-tangan-prof-mahfud-md/>

21. <https://www.facebook.com/watch/?v=780150069739836>
- 22 .
<https://www.tapol.org/press-statements/tapol%E2%80%99s-condolences-upon-death-zode-hilapok>
- 23 .
<https://dekannews.com/baca/guardian-sebut-korban-tewas-rusuh-di-papua-dan-papua-barat-mencapai-7-orang>
- 24 .
<https://www.reuters.com/article/us-indonesia-papua/shooting-at-protest-in-indonesias-papua-police-say-three-dead-idUSKCN1VI0MS>
25. <https://www.bbc.com/indonesia/indonesia-63445600>
- 26 .
<https://news.detik.com/berita/d-6383158/polisi-akan-tindak-warga-bawa-bintang-kejora-di-pemakaman-filep-karma>
- 27 .
<https://krewpapasow.wordpress.com/2019/11/18/glos-zapomnianego-przez-swiat-ludu-amungme-przez-swiat-skoncentrowany-na-interesach-politycznych-i-zyskach-korporacji-wydobywczych/>
- 28 .
<https://www.rnz.co.nz/international/pacific-news/477920/wenda-pays-tribute-to-west-papua-s-nelson-mandela>
- 29 .
<https://www.nrc.nl/nieuws/2022/11/02/voor-papoeas-was-filep-karma-vergelijkbaar-met-gandhi-of-mandela-a4147110>
- 30 .
<https://www.gatra.com/news-556836-regional-eksklusif-kata-tpnpb-opm-atas-tewasnya-tokoh-papua-merdeka-filep-karma.html>
- 31 .
<https://jubi.id/tanah-papua/2022/jdp-meminta-tpnpb-tidak-menye>

rang-warga-sipil/

32 .

<https://jubi.id/tanah-papua/2022/komnas-ham-papua-tetap-ingin-periksa-10-prajurit-tni-yang-terlibat-penganiayaan-di-mappi/>

33 .

<https://suarapapua.com/2022/09/30/tpnpb-opm-mengaku-bantai-empat-pekerja-jalan-di-teluk-bintuni/>

34 .

<http://www.pustakapapua.com/2022/04/kisah-para-albino-papua-di-masa-lalu.html>